

گونه‌شناسی تطبیقی نعمات برزخی و اخروی از دیدگاه قرآن و روایات

محمدانصاری دوگانه^۱، محمد کیخایی^۲

^۱ استاد گروه کلام شیعه، دانشگاه ادیان و مذاهب

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه ادیان و مذاهب

چکیده

برزخ و آخرت، هم قرارگاه انسان‌هایی است که مسیر قرب الهی و کمال را پیموده، به سعادت نایل می‌گردند؛ نعمات الهی را در یک تقسیم‌بندی می‌توان به عالم برزخ و آخرت دسته‌بندی کرد؛ هم‌چنان که به روحانی و جسمانی تقسیم می‌شود. مراد از نعمات روحانی، آن دسته از نعمت‌هایی است که وجه غالب در اثرگذاری‌اش، روح و جان آدمی است؛ هرچند تاثیراتی هم بر جسم داشته باشد. و مراد از نعمات جسمانی، آن دسته از نعمت‌هایی است که وجه غالب اثرگذاری‌اش، جسم و تن آدمی است هرچند تاثیراتی بر روح و جان آدمی داشته باشد. این پژوهش، عهده دار گونه‌شناسی تطبیقی نعمات روحانی و جسمانی در برزخ و آخرت، آن هم از دیدگاه قرآن و روایات است. از نتایج پژوهش حاضر این است که سطح نعمت در عالم برزخ نسبت به آخرت از شدت کم تری برخوردار است و مشمولان نعمات الهی در یک دسته بندی منظم قرار می‌گیرند. این مقاله به روش توصیفی و تحلیلی محتوای آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت (ع) نگاشته شده است.

واژه‌های کلیدی: نعمت، برزخ، آخرت، روایات.

مقدمه

خداوند حکیم آدمی را برای بندگی خویش آفریده است و به او توان انتخاب و اختیار بخشیده است، کسانی که از روی اختیار راه بندگی در پیش گیرند به کمال و قرب الهی می رسند و وعده و نعمتهای الهی برایشان محقق می شود و در عالم برزخ و آخرت رحمت الهی سراسر وجود آنان را فرامی گیرد. (قیامت: ۲۲ - ۲۳؛ بینه: ۸) بهشت بهترین کانون رحمت الهی است (زمر: ۷۳)، که آن را پرهیزکاران (مریم: ۶۳) صالحان (بقره: ۲۵) شهدا (توبه: ۱۱۱) صابران (انسان: ۱۲) نیکوکاران (مائده: ۸۵) و تمامی خوبانی که در مسیر الهی حرکت کردند آماده نموده اند.

از مهم ترین مسائلی که ذهن نگارنده را به این عنوان پژوهش سوق داد، شناخت دقیق چنین محل امن و پیر از آرامش و سلامتی است که اگر همراه با باور و یقین باشد، انسان را به تفکر، تأمل، بازبینی اعمال، صالح سازی رفتار، دوری گزینی از گناهان و شتاب در خوبی ها و می دارد. نگارنده در پی رسیدن به پاسخ سوالات مهمی است، هم چون: ۱- معیار سنجی تفاوتها و شباهت ها در نعمت های برزخ و آخرت چیست؟ ۲- گونه های نعمت در برزخ و آخرت چیست؟ ۳- تمایز چرایی و چگونگی نعمت های برزخ و آخرت چیست؟ باید خاطر نشان کرد درباره مسأله ی بهشت و نعمات، پژوهش فراوان شده است و آیات زیادی وجود دارد. کتب روایی، کلامی، تفسیری و حتی پایان نامه ها و مقاله های بی شماری آکنده از این مباحث است. پژوهش های انجام گرفته - چه به صورت مستقل، چه به صورت ضمن موضوعی - هر کدام، موضوعات را جداگانه بررسی نموده اند و به تطبیق و گونه شناسی نعمت ها در دو عالم پرداخته اند.

با جستجویی که نگارنده در پژوهش ها نموده است موردی در این باب (موضوع مقاله پیش رو) یافت نکرد. پژوهش هایی که شباهتی نزدیک به عنوان این پژوهش داشته به شرح ذیل هستند:

۱- مرادی، مجید (گونه شناسی تطبیقی عذاب های برزخی و اخروی از نگاه روایات تفسیری)، قم نشریه حدیث و اندیشه، زمستان ۱۳۹۴ که عذاب های دو عالم مورد بررسی قرار گرفته و مضمولین عذاب های الهی مورد تطبیق و بررسی قرار گرفته اند ایشان در بخش های بیان شده به عذاب های برزخی و وضعیت معذبین در دو عالم می پردازند و سخنی از بهشت و بیان مقایسه نعمات در آن صورت نگرفته است.

این مقاله در سه بخش تدوین گردیده است. در بخش اول به کلیات و ادبیات تحقیق می پردازد. در بخش دوم به گونه شناسی نعمت در دو فصل عالم برزخ و آخرت اشاره می شود.^۱ و بررسی تطبیقی ای (مقایسه ای) خواهد شد که نوع کیفیت و کمیت نعمت مومنان در برزخ و آخرت را نشان خواهد داد، و در بخش پایانی نتیجه گیری صورت می گیرد. و در ترجمه آیات از ترجمه ی آقای مکارم استفاده شده در انتها باید متذکر شد که در این مقاله هیچ گونه بررسی سندی صورت نگرفته است.

پیش درآمد

در این بخش به کلید واژه ها پرداخته می شود و ماهیت و علت نعمات در دو عنوان چرایی و چگونگی مورد بررسی قرار می گیرد و در بخش های دیگر به توضیح آن ها پرداخته خواهد شد.

درآمد

^۱ در ترجمه ی آیات از ترجمه ی آقای مکارم شیرازی (حفظه الله) استفاده شده زیرا به نظر نگارنده به لحاظ مرجعیت دینی ایشان، علمی تر به نظر آمده است.

ابهام و اجمال از جمله آفات تحقیق و سرچشمه‌های نزاع در میان محققان است. وقتی نویسنده، خواننده، گوینده و شنونده اتفاق نظر بر محدوده معنای لفظ و مرزهای آن نداشته باشند، معانی به درستی منتقل نمی‌شوند و هرکدام، معنایی را در ذهنشان می‌پروراند که طبیعتاً به برداشتی متفاوت منجر خواهد شد. جوینده‌ی حقیقت، باید همه‌ی واژه‌های مورد نظرش را به روشنی بفهمد و آن را تعریف کند. و همان معنا را به روشنی در ظرف مناسب خویش قرار دهد تا آن معنا، به همان صورتی که در ذهن اوست، از سوی خواننده و شنونده نیز فهم شود و به آن مقصود نهایی دست یابد. از این رو در طلّیعه پژوهش به بررسی مفاهیم کلیدی پرداخته می‌شود.

سعی بر این است در این بخش پس از مفهوم شناسی، به سطح کیفی نعمات در دو عالم با تکیه بر قرآن و روایات، با نگاهی مقایسه‌ای پرداخته شود.

نعمت

لغت و اصطلاح:

واژه نعمت با کسر حرف اول از ریشه «ن، ع، م» به معنای «احسان، نیکی، بهره و خوشی، مال، روزی» (ابن فارس، ۱۳۶۶-۱۳۷۱ق: ۴۴۶/۵)؛ و برکت (ابن منظور، ۱۳۷۴-۱۳۷۵: ۵۸۱/۱۲) می‌باشد و از نظر اصطلاحی به معنی «آن چه خدا به انسان داده است» (قرشی بنابی، ۱۳۷۱ش: ۸۴/۷) می‌باشد.

کاربرد قرآنی:

این واژه در قرآن با تمام مشتقاتش ۸۹ بار ذکر گردیده است

برزخ

لغت و اصطلاح:

لغت شناسان واژه برزخ را از ریشه «ب، ر، ز» که خاء آن زائد بوده و به معنای «فاصله بین دو چیز» ترجمه نموده‌اند. (فراهیدی، بی‌تا: ۳۳۸/۴) این واژه در اصطلاح قرآن به معنای عالم پس از مرگ و حد فاصل بین دنیا و آخرت است (قرشی بنابی، ۱۳۷۱ش: ۱۸۱/۱).

کاربرد قرآنی:

این واژه ۳ بار در قرآن آمده است. در دو آیه به معنای فاصله بین دو چیز (فرقان: ۱۶-الرحمن: ۲۰) و در یک آیه به صورت مستقیم اشاره به عالمی ما بین دنیا و آخرت (المؤمنون: ۱۰۰) شده است.

آخرت

لغت و اصطلاح:

واژه آخرت، از ریشه «أ، خ، ر» بر وزن فاعِل به کسر خاء که مونث آن «فاعلة» (أخیره) به معنای پایان، پسین و دیگر (فراهیدی، بی‌تا: ۳۰۲/۱) ترجمه شده است. آخرت در اصطلاح دو کاربرد دارد: یکی عالم پس از دنیا که عالم برزخ و قیامت را شامل می‌شود، عبارت از جهانی است که انسان‌ها پس از مردن به آن وارد می‌شوند و دیگری به معنای قیامت است. پیامبر عظیم الشان (ص) درباره این که چرا جهان پس از دنیا، آخرت نامیده شده فرموده‌اند: «چون بعد از دنیا و متأخر از آن است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۳۵۶/۵۴).

کاربرد قرآنی:

این واژه در قرآن با مشتقاتش ۲۵۰ مورد می‌باشد. در اکثر موارد به معنای جهان آخرت(البقره:۴-آل عمران:۱۷۶-الانعام:۹۲-- الاعراف:۱۴۷) ترجمه گردیده است. و در معانی دیگر به معنای دیگری(النسا:۹۱-یوسف:۴۱-الحجر:۹۶) و پایان(یونس:۱۰) می‌باشد. که این واژه، گاه در قرآن به تنهایی آمده یا به همراه واژه‌ی «دار» (خانه) آمده است(البقره:۹۴-الاعراف:۶۹-یوسف:۱۰۹- القصص:۱۷۷-الاحزاب:۲۹).

تفسیر

لغت و اصطلاح:

واژه تفسیر، از ریشه «ف، س، ر»، از باب تفعیل به معنای بیان و توضیح(فراهیدی، بی‌تا:۲۴۷/۷)، پیدا و آشکار ساختن امر پوشیده(ابن منظور، ۱۳۷۴-۴:۱۱۲/۱۳۷۵) می‌باشد. برخی بر این باورند که «تفسیر» و «فَسْر» جدا شده از «سَفَر» و مقلوب شده‌ی آن است(بحرانی، ۱۳۷۴:ش:۱۴۷/۲). و در اصطلاح علمی است که موضوع آن بیان معنای آیه‌های قرآن، پرده برداری از اهداف و مقاصد آیات قرآن(طباطبائی، ۱۴۱۷:ق:۲/۱) و گشایش الفاظ مشکل(طبرسی، ۱۳۷۲:مقدمه) آن است.

کاربرد قرآنی:

این واژه تنها ۱ بار در قرآن ذکر گردیده است و به معنای بیان(فرقان:۳۳) ترجمه گردیده است.

روایت

لغت و اصطلاح:

واژه روایت، از ریشه «ر، و، ی» به معنای نقل کردن(فراهیدی، بی‌تا:۳۱۳/۸) که مشتقات آن به معنای سیراب شدن از آب(فراهیدی، بی‌تا:۳۱۲/۸)، حمل(ابن فارس، ۱۳۶۶-۱۳۷۱:ق:۴۵۴/۲)، درشت و محکم(فراهیدی، بی‌تا:۳۱۳/۸)، آب فراوان و گوارا(راغب اصفهانی، ۱۴۱۲:ق:۳۷۵/۱)، زیبایی(فراهیدی، بی‌تا:۳۱۲/۸) و دیدار(راغب اصفهانی، ۱۴۱۲:ق:۳۷۵/۱) ترجمه شده است. در اصطلاح به معنای خبری است که به نقل معصوم ختم می‌شود. از جمله واژگان همسو با روایت عبارت است از: «حدیث، اثر، خبر، سنت»(نصیری، بی‌تا:۲۳/۱-۲۵).

چرایی نعمت

این حقیقت را بپذیریم که زندگی انسان، پس از مرگ شروع می‌شود و با برپایی قیامت کبری زندگی ابدی او آغاز می‌گردد؛ از همین روی تمامی انبیای الهی در رأس تعالیم خویش، توصیه به حیات اخروی را مد نظر قرار داده و از انسان‌ها خواسته‌اند تا تمام هم و غم خود را صرف ساختن زندگی بهتر در سرای دیگر کنند. در همین راستا قرآن کریم در آیات متعدد از علل و عوامل عذاب آدمی سخن به میان آورده تا با پرهیز از آن‌چه موجبات شقاوت اخروی را فراهم می‌آورد، سعادت جاوید را برای ما رقم بزند. با رجوع به آیات قرآن کریم در می‌یابیم که برخی از مهم‌ترین علل بهشتی شدن افراد به اختصار، به شرح زیر می‌باشند: در ذیل این تقسیم‌بندی نمونه‌هایی از علل بهشتی شدن افراد را همراه با نوع آن‌ها خواهیم آورد تا اثبات کنیم که نعمت‌ها به نوع عمل شخص در دنیا بستگی دارند. عوامل عذاب بسیار بوده و شرح آن نیز بایسته؛ ولی برای پرهیز از زیاده نویسی و خروج از موضوع، تنها به فهرستی از آن‌ها بسنده می‌کنیم.

عوامل فردی

مجموعه‌ای از عوامل که در اعتقادات فردی شخص اثر گذار خواهد بود و او را در مسیر الهی قرار می‌دهد و شایستگی برخوردار از نعمات را پیدا می‌کند، عبارتند از: استقامت کنندگان در راه خدا (احقاف:۱۳)؛ شهادت در راه خدا (توبه:۱۱)؛ صبر (زمر:۱۰)

عوامل اجتماعی

مجموعه ای از عوامل که اثر مستقیم و یا غیر مستقیم در زندگی اجتماعی افراد دارد که نتایج خوشایندی را به همراه خواهد داشت. و از جمله ای آن‌ها: تولی و تبری (مجادله: ۲۲)؛ وفای به عهد (مومنون: ۴۳)؛ امر به معروف و نهی از منکر (حج: ۴۱) و برشمردن همه مصادیق خارج از حوصله این مقاله است.

چگونگی نعمت

مادامی که بنده، خود را در محضر الهی ببیند و عیوب نفس خود را بداند و در پی اصلاح خویش باشد این چنین کسی، قطعاً رستگار است و بهشت از آن اوست. همان‌سان که معاد، روحانی و جسمانی است. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۳/۵) (گیلانی، ۱۳۷۷: ۵۵/۱) و پاداش او نیز روحانی و جسمانی است. نعمات بهشتیان را به استناد آیات قرآن می‌توان به دو گونه تقسیم نمود: ۱- نعمات روحانی ۲- نعمات جسمانی.

با دسته بندی آیات به دو فصل برزخی و اخروی به بیان شرایط عذاب در دو عالم پرداخته می‌شود که کیفر و پاداش هر کدام به تبع آن است - با توجه به آنچه در بخش اول بیان شد که معاد هم روحانی و هم جسمانی است - و در نوع نعمت‌های آنان شباهت‌ها و تفاوت‌های بسیاری است که در ادامه به آن خواهیم پرداخت.

عالم برزخ

عالم «برزخ» اولین صحنه از عوالم کشف و شهود حقایق است و همه‌ی صفات وجودی روح در آن ظهور خواهند کرد و اسرار اعمال در عالم برزخ آشکار می‌گردد، از نظر این که روح و روان بشر هر لحظه در عالم برزخ ظهور و نمود خواهد داشت و حقایق در برابرش آشکار خواهد گشت، در چنین شرایطی است که فکر به گذشته و اعمالی که انجام داده او را آزار می‌دهد. و از این رو خواستار بازگشت به عالم دنیا می‌گردد، اما هیئات، که دیگر بازگشتی نخواهد بود، چون عرصه‌ی آزمون به پایان رسیده است و هر چه انجام داده در پرونده تحصیلی‌اش به ثبت رسیده است. عالم برزخ همان «عالم قبر» یا «عالم مثال» (فیض کاشانی، ۱۴۰۶: ۶۲۸/۳) است و مردم در آن عالم - که بعد از مرگ است - تا قیامت زندگی می‌کنند. پیرو این معنا امام صادق (ع) فرمودند: برزخ همان مدت زمان مرگ انسان در قبر تا روز قیامت است (کلینی، ۱۴۲۹: ۵۹۸/۵) در این فصل پس از ارائه فهرستی از نمونه‌های عذاب روحانی و جسمانی در برزخ، به شرح یکایک آن‌ها پرداخته می‌شود.

عالم آخرت

دوره عالم برزخ که به پایان می‌رسد و نظام آن در آستانه‌ی عالم قیامت قرار می‌گیرد به اذن ساحت کبریائی روح از جذب تدبیر ذرات خاک، بدن عنصری خود را در اثر رابطه ذاتی که داشته‌اند جذب خواهد نمود و همه‌ی اجزاء و ذرات خاک به صورت عضو سابق در خواهد آمد. عالم قیامت محصول نظام همه عوالم و بر اساس حیات و نظام ابد و مستقر غیر قابل زوال استوار خواهد بود هم چنان که آیه‌ی کریمه (وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ) (العنکبوت: ۶۴) ناظر به این حقیقت است خداوند متعال دنیا را خانه اعمال و آخرت را خانه ثواب و عقاب قرار داده است تا آنان را که بد کرده‌اند طبق اعمال‌شان جزا دهد و آنان را که نیکی کرده‌اند به نیکی جزا دهد و اما ثمره‌ی اعمال آنان که عمر خود را در گناه گذراندند نصیبی جز آتش قهر الهی نخواهد بود. در این فصل از مقاله، به گوشه‌ای از نمونه عذاب‌های اخروی اشاره می‌شود.

فصل اول: کاربردهای قرآنی

می‌توان گفت آیات الهی به طور مستقیم یا غیر مستقیم بیانگر نوع رفتار با مومن در دو عالم می‌باشند در این آیات واژگانی هستند که به طور صریح بیانگر برزخی بودن یا اخروی بودن آیه را دارند و بعضی از آن‌ها باید از بطن روایات استخراج گردد که ائمه اطهار(ع) به بیان آن‌ها پرداخته‌اند. در این فصل از پژوهش آیات نعمت را در یک دسته‌بندی منظم و دور از هرگونه استطراد بیان نمودیم و با تجمیع آیات و کاربردهای قرآنی آن، عناوین جدیدی را مطرح نمودیم تا فصل آتی به بیان آن‌ها بپردازیم.

ردیف	عنوان نعمت	کاربرد قرآنی برای نعمت برزخی	کاربرد قرآنی برای نعمت آخرتی
۱	جایگاه و منزلت مومن	(فَرُوحٌ وَ رِيحَانٌ) (واقعۀ: ۸۸ - ۸۹)	(وَجَنَّةٌ نَعِيمٍ) (واقعۀ: ۸۸ - ۸۹)
۲	برخورد فرشتگان	(تَتَوَقَّأَهُمُ الْمَلَائِكَةُ)؛ (عَلَيْكُمْ) (نحل: ۳۲)	(قَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ)؛ (فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ) (زمر: ۷۳)
۳	ثمره مجاهدت در راه خدا	(وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ)؛ (عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ) (آل عمران: ۱۶۹)	(وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا)؛ (وَلَا دَخَلَتْهُمْ جَنَاتٌ تُجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ) (آل عمران: ۱۹۵)

فصل دوم: تطبیق آیات و روایات عذاب‌های برزخی و اخروی

با توجه به آیات الهی و روایات معصومین(ع) می‌توان به این مهم رسید که واقعا نوع نعمت‌های مومنین چگونه خواهد بود از ابتدای ورود تا خلود در بهشت چه مسیری طی می‌شود و مشمولین نعمات چه رفتارهایی داشته‌اند که با آنان این‌گونه رفتار کریمانه دارند می‌شود. در این فصل ضمن بیان مقایسه‌ای به دسته‌بندی افراد از حیث عذاب با توجه به آیات و روایات نائل خواهیم آمد.

جایگاه و منزلت برزخی

شرح عنوان:

هنگامی که مومنین در آستانه مرگ قرار می‌گیرند قرآن مجسم می‌سازد که چگونه بعضی در نهایت آرامش، راحتی و شادی چشم از جهان می‌پوشند و به عالم برزخ وارد می‌شوند و جایگاه و منزلتی ارجمند نزد پروردگار خویش دارند.

آیه شریفه:

(فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ) * (فَرُوحٌ وَ رِيحَانٌ) (واقعۀ: ۸۸ - ۸۹) پس اگر او از مقربان باشد، در رُوح و ریحان است!

بررسی و توضیح:

امام صادق (ع) فرمودند: روح و ریحان در عالم قبر (عالم برزخ) به مقربین می‌رسد (قمی، ۱۴۰۴: ۲/۳۵۰)، ایشان فرمودند: هنگام مرگ مؤمن را هفتاد هزار فرشته تا قبر مشایعت می‌کنند پس چون او را داخل قبر گذاردند نکیر و منکر از او سوال کنند که خدای تو کیست و دین تو چیست و پیغمبر و امام تو کیست پس بگوید الله رب من است و محمد پیغمبر من است و علی (ع) امام من است، سپس قبرش را وسیع گردانند و برای او طعام آماده و او را داخل در بهشت می‌نمایند (ابن بابویه، ۱۳۷۶: ۱/۲۹۰)

در جایی دیگر این بزرگوار فرمودند: به خدا سوگند! از شما پذیرفته می‌شود؛ به خدا سوگند! برای شما آمرزیده می‌گردد. به راستی که بین شما و بین غبطه خوردن و دیدن شادی و روشنایی چشم، فاصله‌ای نیست مگر اینکه جان به اینجا برسد - و اشاره به حلقوم خود نمود- سپس فرمود: به راستی اگر آن لحظه فرا رسد و (بنده خدا) در حالت احتضار (و جان سپردن) قرار گیرد، رسول خدا ﷺ، اهل بیت با (امام) (ع)، جبرئیل و عزرائیل نزدش حضور یابند، جبرئیل نزدیک وی آید و به رسول خدا ﷺ گوید: این شخص، شما اهل بیت رسالت و ما را دوست می‌داشت، شما هم او را دوست بدارید، رسول خدا ﷺ فرماید: ای جبرئیل! به راستی این شخص خدا و رسولش و آل او (ع) را دوست می‌داشت، پس او را دوست دار و با او مدارا کن.

جبرئیل به فرشته مرگ گوید: به راستی این شخص خدا و رسولش و آل او را دوست می‌داشت، او را دوست دار و با او مدارا کن. سپس فرشته مرگ نزد او آید و گوید: ای بنده خدا! برات آزادی گردن (حیات و زندگی) خود را دریافت کرده‌ای، امان نامه بیزاری خود را گرفته‌ای، در زندگی دنیا به عصمت کبری چنگ زدی و تمسک جستی. فرمود: سپس خداوند عز و جل (روح) او را بالا می‌برد و می‌گوید: بلی، بعد از آن گوید: آن (عصمت کبری) چیست؟ پاسخ دهد که (پذیرش) ولایت علی بن ابی طالب (ع) است.

پس خواهد گفت: درست گفتم، آن چه را که از آن می‌ترسیدی، خداوند تو را از آن در امان خواهد داشت و آن چه را که امید آن داشتی به آن رسیده‌ای، تو را بشارت باد بر گذشتگان با صلاحیت، رفقای هم چون رسول خدا، علی، فاطمه، و امامان (ع) از فرزندان ایشان. بعد از آن (روح از بدنش) به آرامی خارج گشته؛ و کفن و حنوط او از بهشت که هم چون مشک خوشبوی لذتبخش است، آورده می‌شود و او را با این کفن تکفین کنند و از این حنوط، خوشبویش کنند. سپس حله‌ای زرد رنگ از حله‌های بهشتی بر او بیوشانند.

و چون او را در قبر گذارند، خداوند دری از درهای بهشت برایش بگشاید؛ و روح و ریحان بهشتی بر او وارد شود، سپس قبرش از جلو، راست و چپ به مقدار فاصله یک شهر توسعه و گسترش یابد؛ و به او گفته شود: همانند عروس در رختخواب خود بیارم، تو را بر روح و ریحان، نعمت‌های بهشتی و پروردگاری غیر غضبناک بشارت باد. سپس در بهشت رضوان به زیارت و دیدار آل محمد علیهم السلام می‌رود و از خوردنی‌های ایشان میل می‌کند و از نوشیدنی‌هایشان می‌آشامد؛ و با آنها هم سخن و هم مجلس خواهد بود (کوفی اهوازی، ۱۴۰۲: ۱/۸۲). در ادامه می‌توان نقلی عملی را در کلامی بیان نمود که مرحوم آیت الله حاج شیخ مرتضی آشتیانی متوفی ۱۳۶۵ ق فرمودند بعد از شهادت مرحوم آیت الله حاج سید محسن صدر العلماء تهرانی ره او را در خواب دیدم که از حرم حضرت رضا (ع) بیرون آمده و بطرف قبرش در دار السیاده می‌رود پس او را گرفتم با توجه به اینکه او مرده است و گفتم از وضع و حال خودت بگو اول استنکاف کرد و گفت: شیخ مرتضی مرا رها کن بروم گفتم بصاحب این قبر (و اشاره بقبر حضرت رضا علیه السلام کردم) تا نگویی تو را رها نکنم، پس تبسمی کرد و گفت: فی روح و ریحان و جنه و نعیم و رضوان، گفتم مرا چگونه می‌بینی گفت تو هم همین طور و هر کس که متمسک بصاحب این قبر شریف باشد در روح و ریحان خواهد بود، گفتم بگو با این مقام آرزوی دیگری داری؟ گفت: آری، گفتم: چیست؟ گفت: خدا مرا دنیا بر گرداند تا قضاء حاجت مؤمنین نمایم زیرا در آن عالم هیچ عملی باندازه قضاء حوائج مردم (مورد توجه نیست. مخفی نماند که مرحوم صدر العلماء مذکور در اوائل مشروطه در تهران شهید و جنازه‌اش حمل بمشهد و در جوار حضرت ثامن الحجج (ع) مدفون گردید (طبرسی، ۱۳۶۰: ۱۹۰/۲۴).

مفسرین نیز در موید روح و ریحان قائل بر این هستند که ریحان به معنای همان گیاه خوشبو است، اما بهشتی آن، که در هنگام مرگ آن را برای مقربین می‌آورند همین که آن را بویید از دنیا می‌رود (طوسی، بیتا: ۵۱۴/۹).

جمع بندی:

با توجه به آیات و روایات میتوان گفت که جایگاه و منزلتی که خوبان درگاه حضرت حق دارند همان روح و ریحانی است که در برزخ بر آنان عرضه می‌شود و همانطور که مفسرین نیز بر آن قائل اند ابتدای منزلت آنان با نحوه قبض روح آنان که استشمام گلی خوشبو که از آن با ریحان تعبیر نمودند آغاز می‌شود.

جایگاه و منزلت اخروی:

شرح عنوان:

باغهای بهشت تنها کانون نعمت است بر خلاف باغهای دنیا که گاه وسیله زندگی و زحمت است، همانگونه که حال مقربان در آخرت با حالشان در دنیا متفاوت است، زیرا مقام والایشان در این دنیا توأم با مسئولیتهایی است در حالی که در سرای دیگر تنها مایه نعمت است. بدیهی است و منظور از "قرب" در اینجا "قرب مقامی" است نه "قرب مکانی" چرا که خداوند مکان ندارد و از ما به ما نزدیکتر است

آیه شریفه:

(فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ) * (وَجَنَّةٌ نَّعِيمٍ) (واقعه: ۸۸- ۸۹) پس اگر او از مقربان باشد، در بهشت پرنعمت است

بررسی و توضیح:

امام صادق (ع) فرمودند: بهشت پر نعمت در عالم آخرت به مقربین می‌رسد (قمی، ۱۴۰۴ق: ۳۵۰/۲)، آن‌ها علی (ع) و پیروان او هستند که پیشگامان به سوی بهشت و مقربان درگاه خداوند به خاطر احترامی که خدا برای آنها قائل شده است (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۷۲/۱) ابن عباس گوید: از رسول خدا ﷺ پرسیدم معنی آیه شریفه (وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ * أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ * فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ) چیست فرمود: جبرئیل به من گفت آنها علی (ع) و شیعیان او می‌باشند که به طرف بهشت می‌روند و مشمول عنایت خداوند می‌گردند مفسرین درباره آیه فوق می‌گویند: (أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ) یعنی سابقین به طاعات ایشان نزدیکترند برحمت خدا در بالاترین مراتب و بسیاری ثواب الهی در بزرگترین کرامت‌ها، سپس خبر داد خدای تعالی که مکان آن‌ها کجاست، پس فرمود: (فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ) در بهشت‌های نعمت برای آن‌که خیال نکند خیال کننده‌ای که تقرب و تقرب ایشان را برای دیگری بیرون می‌کند، پس اعلام کرد خدای سبحان که ایشان مقرب هستند از کرامت خدا در بهشت، برای آن‌که بهشت درجات و منازلی دارد که بعضی از آن ارفع و بالاتر از بعضی دیگر است (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۴۹۰/۱).

در آیات متعددی درباره (وَجَنَّةٌ نَّعِيمٍ) سخن به میان آمده که می‌فرماید: (الا ای بندگان خدا) به سوی آمرزشی از پروردگارتان و بهشتی که فراخنایش به قدر پهنه آسمان و زمین است بشتابید که برای اهل ایمان به خدا و پیمبرانش آماده شده، این بخشش الهی است که به هر کس خواهد ارزانش دارد و خداوند دارای بخشش و بخشایش بیکران است (حدید: ۲۱). و درباره نعمت های فراوان آن سخن نیز همین‌طور آورده است که آن‌ها [مقربان] بر تخت‌هایی که صف کشیده و به هم پیوسته است قرار دارند، در حالی که بر آن تکیه زده و رو به روی یکدیگرند! نوجوانانی جاودان (در شکوه و طراوت) پیوسته گرداگرد آنان

می‌گردند، با قدحها و کوزه‌ها و جامه‌هایی از نهرهای جاری بهشتی (و شراب طهور) اما شرابی که از آن درد سر نمی‌گیرند و نه مست می‌شوند! و میوه‌هایی از هر نوع که انتخاب کنند، و گوشت پرنده از هر نوع که مایل باشند! و همسرانی از حور العین دارند، همچون مروارید در صدف پنهان! اینها پاداشی است در برابر اعمالی که انجام می‌دادند! آن (باغهای بهشتی) نه لغو و بیهوده‌ای می‌شنوند نه سخنان گناه آلود؛ تنها چیزی که می‌شنوند «سلام» است «سلام» (الواقعه: ۱۹-۲۶)

جمع بندی:

طبق آیات و روایات موید یقیناً آن چنان بهشت گسترده با آن مواهب عظیمش چیزی نیست که انسان با این اعمال ناچیز به آن برسد، و این تنها فضل و رحمت و لطف الهی است و اشاره به گستردگی مواهب نعمت‌ها دارد و از جمله امتیازات بهشت پر نعمت، جایگاه و منزلت بلند آن است.

مشمولین :

۱- آل محمد (ع) (قمی، ۱۴۰۴ق: ۴۱۲/۲) ؛ ۲- شیعیان ائمه معصومین (ع) (ابن ابی زینب، ۱۳۹۷ق: ۱/۳۹۰) - ۳- هابیل پسر آدم (ع) (که بدست برادر جانشین قابیل، کشته شد) (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۵۶/۶۶) . ۴- سابق در امت موسی (ع) و آن مؤمن آل فرعون (حزقیل) بود (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۵۶/۶۶) . ۵- سابق در امت عیسی (ع) و او حبیب نجار بود. (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۵۶/۶۶) - ۶- سابق در امت محمد ﷺ حضرت علی بن ابی طالب (ع). (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۵۶/۶۶)

اشتراکات و افتراقات:

۱- در هر دو جایگاه منزلت و شأن بالا همراه شخص است ۲- به استناد آیات و روایات سطح کیفیت و برخوردارگی از تمام مواهب در آخرت نسبت به برزخ بهتر و بالاتر است. (طبق مستند روایی و اکتفا نمودن به (فَرُوحٌ وَ رِيحَانٌ) در برزخ که در آخرت لفظ (وَجَنَّةٌ نَعِيمٍ) گستردگی را نشان می‌دهد که موید آن آیات ابتدایی سوره واقعه می‌باشد.

برخورد فرشتگان با مومنین (برزخ)

شرح عنوان:

لحظه مرگ برای انسان لحظه بسیار مهم و حیاتی است. هر فردی با توجه به ایمان و عملکردش در دنیا به صورت متفاوتی مرگ را درک خواهد کرد. مرگ برای مومن خیلی راحت و آسان است، او هنگام مرگ مورد استقبال ملائکه قرار خواهد گرفت تا او را به بهشت ابدی بشارت دهند. رسول خدا فرموده است: «خروج مومن از دنیا مثل خروج کودک از شکم مادر است که از غم و تاریکی به راحتی

آیه شریفه:

(الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) (نحل: ۳۲)

همان‌ها که فرشتگان (مرگ) روح‌شان را می‌گیرند در حالی که پاک و پاکیزه‌اند؛ به آنها می‌گویند: «سلام بر شما وارد بهشت شوید به خاطر اعمالی که انجام می‌دادید»

بررسی و توضیح:

امام باقر (ع) فرمود دنیا برای پرهیزکاران چه خوب خانه‌ای است ولی این‌ها همه در صورتی است که با صفت تقوی ملازم باشند تا وقتی که ملائکه رحمت از اعوان ملک الموت برای قبض روح آن‌ها حاضر شوند ارواح آنها را پاک و پاکیزه از لوث معاصی قرار می‌دهند و به آنان بشارت بهشت داده می‌شود و گفته می‌شود به سلامتی از هر بدی به سوی بهشتی که دست‌رنج خودتان است وارد شود.

بحرانی روایتی از امام صادقین (ع) بیان می‌دارد که رویای نیکویی که مومن در دنیا می‌بیند، و در آخرت تحقق می‌یابد که خداوند نعمت‌هایی از بهشت برای او آماده نموده است که هنگام مرگ به او می‌گویند: سلام بر شما! وارد بهشت شوید به خاطر اعمالی که انجام می‌دادید (بحرانی، ۱۳۷۴ ش: ۳/۴۲) در ادامه مولای متقیان می‌فرماید: وقتی که بنده ای در حال مرگ قرار می‌گیرد بر سرش ملائکه قرار گرفته که در دست هریک کاسه ای از آب کوثر و کاسه ای از شراب است که به روح او می‌نوشانند تا اینکه مستی ورنج او را از بین می‌برند و او را به بشارت بزرگ مژده دهند و می‌گویند جایگاه تو بر خداوند عزیز پاک و مبارک باشد و حکیم و حبیب و نزدیک وارد شوی در روایت دیگری از امام صادق (ع) آمده که آن حضرت فرمود: هنگامی که بین مؤمن و بین قدرت برگرفتن حایل شود، یعنی نتواند سخن بگوید (یعنی در آستانه مرگ) پیامبر خدا T و کسانی که خدا بخواهد کنار او می‌آیند. رسول خدا T سمت راست شخص و دیگران به جانب چپ او می‌نشینند رسول خدا T شروع به سخن می‌کند و می‌فرماید: آنچه امیدوارش بودی اکنون روبروی توست (دیدار پیامبر و ائمه) و اما آن چه از آن می‌ترسیدی (کیفر) از آن ایمن هستی، سپس دری از بهشت برایش گشوده می‌شود و رسول خدا T می‌فرماید: این منزل تو در بهشت است اگر خواستی تو را به دنیا باز می‌گردانیم که در آنجا طلا و نقره است محتضر در این هنگام می‌گوید: مرا نیازی به دنیا نیست همچنین امام صادق (ع) در پاسخ به این سؤال که آیا شخص مؤمن در قبض روح مورد اکراه و اجبار قرار می‌گیرد، فرمود: «به خدا قسم نه؛ زیرا وقتی که ملک‌الموت نزد او می‌آید، دچار جزع و بی‌قراری می‌شود. در این حالت ملک‌الموت به او می‌گوید: جزع مکن. به خدا قسم من از پدر مهربان نسبت به تو دل‌سوزتر هستم. چشمانت را باز کن و نگاه کن. وقتی او چشمانش را باز می‌کند، پیامبر اسلام K و حضرت علی (ع) و امام حسن (ع) و امام حسین (ع) و دیگر امامان و حضرت زهرا B برای او متمثل می‌شوند و او با دیدن این بزرگواران، خوشحال می‌شود (فرات کوفی، ۱۴۱۰ ق: ۵۵۴)

جمع بندی:

حقیقت مرگ، این است که انسان از عالمی به عالم دیگر منتقل می‌شود. این انتقال برای مؤمن مبارک و شادی‌بخش است و کلمه تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ خود صادق بر برزخی بودن آیه دارد و همه اتفاقاتی که برای او می‌افتد، همه شیرین و لذت‌بخش خواهد بود. ملاقات با فرشته مرگ (عزرائیل)، پیامبر اکرم K، امیرالمؤمنین (ع) و دیگر معصومان و فرشتگان، برای او سرشار از لذت است؛ زیرا آنها او را به رحمت و نعمت دائمی الهی بشارت داده و نسبت به او بسیار مهربانند. هر چند که ممکن است مؤمن با مرگی دردناک از دنیا برود، ولی این نوع مرگ، موجب تطهیر او و بخشش گناهانش می‌شود.

برخورد فرشتگان با مومنین (آخرت)**شرح عنوان:**

هنگامی که اشاره به حرکت بهشتیان به صورت دسته جمعی و گروه گروه به سوی بهشت می‌کند و هنگام رسیدن بهشتیان به نزدیکی بهشت، درها گشوده می‌شوند، و گویی بهشت در انتظار آنهاست و آغوش باز می‌کند و آنها را به درون خود دعوت می‌نماید، حتی زحمت گشودن درها برای آنها وجود ندارد.

آیه شریفه:

(وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ) (زمر: ۷۳) و کسانی که تقوای الهی پیشه کردند گروه گروه به سوی بهشت برده می‌شوند؛ هنگامی که به آن می‌رسند درهای بهشت گشوده می‌شود و نگهبانان به آنان می‌گویند: «سلام بر شما! گوارایتان باد این نعمتها! داخل بهشت شوید و جاودانه بمانید!».

بررسی و توضیح:

پرهیزگاران عاشق بهشتند بهشت و فرشتگان رحمت برای آمدن آنها به بهشت شایق‌ترند، همان‌گونه که گاه میزبان آن قدر به دیدار میهمانش شایق است که او را با سرعتی بیش از آنچه خودش می‌آید به سوی خویش ببرد، فرشتگان رحمت نیز آن‌ها را به سوی بهشت می‌برند. به هر حال در اینجا نیز "زمر" که به معنی گروه کوچک است نشان می‌دهد که بهشتیان در گروه‌های مختلف که نشانگر سلسله مراتب مقامات معنوی آنهاست به سوی بهشت می‌روند. تا این که آنها به بهشت می‌رسند در حالی که درهای آن از قبل برای آنها گشوده شده است، و در این هنگام خازنان و نگهبانان بهشت، آن فرشتگان رحمت به آنها می‌گویند: سلام بر شما! گوارا باد این نعمت‌ها برایتان، داخل بهشت شوید و جاودانه بمانید (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰: ۱۹/۵۵۵)

امام علی (ع) می‌فرماید: این گروه از عذاب ایمن و از سرزنشها رها و از آتش دور شده‌اند و بهشت به سبب ایشان آرامش یافته و از منزل و قرارگاه خود شادمان می‌باشند، اینها کسانی هستند که در دنیا کارهایشان نیک و چشمه‌ایشان گریان بود، شبهایشان در دنیا به سبب توبه و استغفار، روز، و روزهایشان از ترس و بی‌توجهی به دنیا، شب بود و از این رو خداوند بهشت را جایگاه و خوشی را پاداش آنان قرار داد، و آنها به بهشت و اهل آن سزاوارترند، در حالی که با سلطنتی همیشگی و نعمتی ثابت و برقرار همراه می‌باشند. (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ق: ۱۱۱/۱۳) امام صادق علیه السلام فرمود: علی (ع) فرمودند: بهشت هشت در دارد، دری که از آن پیامبران و صدیقان وارد می‌گردند، دری که شهداء و صالحان از آن می‌آیند، و پنج در است که شیعیان و دوستان ما از آنها وارد خواهند شد و از در هشتم سایر مسلمانان وارد می‌شوند و آنها کسانی می‌باشند که بر وحدانیت خدا گواهی دهند و ذره‌ای بغض ما را در دل نداشته باشند (بحرانی، ۱۳۷۴ش: ۳/۳۶۹) امیر المومنین (ع) فرمودند: بهشت نه‌ری دارد به نام «نهر حیوان»، بهشتیان در آن غسل نموده، و از جای دیگرش می‌نوشند، با نوشیدن آن رنگ رخسارشان سفید شده و از هر سختی و مشکل و آزاری عاری شوند، سپس به ورود در بهشت رهنمون شوند، و از همین جا است که نظر می‌کنند تا خداوند چگونه پاداششان را می‌دهد، پس گروهی به بهشت روند، و این همان آیه است که فرشتگان بر ایشان سلام کنند: (سلام علیکم طبتم فادخلوها خالدين) (زمر: ۷۳)، و در همان لحظه است که خداوند فرماید با ورود به بهشت و نظر به وعده‌های الهی پاداش برید، و این همان آیه: (إلی ربها ناظرة) (قیامت: ۲۳) می‌باشد (طبرسی، ۱۴۰۳ق: ۱/۲۴۳)

جمع بندی:

قابل توجه این که هم در مورد دوزخیان تعبیر به "خلود" و جاودانگی شده و هم در مورد بهشتیان، تا گروه اول بدانند هیچ راه نجاتی وجود ندارد، و گروه دوم نیز هیچگونه نگرانی از زوال نعمت الهی به خود راه ندهند. و سلام حاکی از کنار بودن از هر ناگواری است یعنی سلامتی هست برای شما به طور مطلق، «طبتم» یعنی با ایمان و عمل، پاک گشتید و مستحق بهشت گردیدید پس به طور جاویدان داخل شوید.

اشتراکات و افتراقات:

۱- تمایز میان برزخ و آخرت این آیات کلمه (تَتَوَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ) (نحل:۳۲) است که دال بر برزخی بودن دارد اما آیه‌ی مربوط به آخرت همراه با (فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ) (زمر:۷۳) است

۲- از تشابهات آن می‌توان به نوع برخورد فرشتگان برزخی و اخروی اشاره داشت (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) (نحل:۳۲) که هر دو بشارت به سلامتی و ورود همراه با آرامش به بهشت دارند.

مشمولین نعمت :

۱- پیامبران، صدیقان، شهداء، صالحان، شیعیان، دوستان اهل بیت(ع) (بحرانی، ۱۳۷۴:ش:۳/۳۶۹) ۲- محبان امیرالمومنین(کوفی، ۱۴۱۰:ق:۱/۲۳۴)

ثمره مجاهدت در راه خدا:(برزخی)

شرح عنوان:

در این آیه تفاوت مردن معمولی با کسانی که در راه خدا شهید شدند، بوضوح دیده می‌شود و یک پاداش بزرگ برای این گروه در نظر گرفته شده است و آن روزی خوردن در نزد خداوند متعال می‌باشد. این آیه از ویژگی‌های شهدا پرده برداشته که آنان زنده‌اند و تمام خصوصیات حیات را دارا می‌باشند. از آثار حیات، روزی خوردن و ارزاق است که شهدا به نحو احسن از آن برخوردارند.
آیه شریفه:

(وَ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ) (آل عمران/۱۶۹)

(ای پیامبر!) هرگز گمان مبر کسانی که در راه خدا کشته شدند، مردگانند! بلکه آنان زنده‌اند، و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند.

بررسی و توضیح:

امام رضا (ع) از امام علی (ع) نقل می‌کند که جوانی در هنگام سخنرانی امام علی (ع) از امام سوال کرد که فضیلت جنگجویان خدا را برای من تشریح کن. امام علی (ع) از رسول خدا ﷺ حدیث مفصلی را نقل می‌کند از لحظه‌ای که جهادگر به میدان جنگ می‌رود تا لحظه شهادت که در اینجا قسمتی از آن را ذکر می‌کنیم: «هنگامی که جهت نبرد پا به میدان می‌نهد و نیزه‌ها و تیرها رد و بدل می‌شود و جنگ تن به تن شروع می‌گردد، فرشتگان با پر و بال اطراف آنان را می‌گیرند و از خدا می‌خواهند که او در میدان ثابت قدم باشد. در این هنگام منادی فریاد منادی فریاد می‌زند: «بهشت زیر سایه شمشیرهاست.» در این هنگام ضربات دشمن بر پیکره شهید ساده‌تر و گواراتر از نوشیدن آب خنک در روز گرم تابستان است. هنگامی که شهید هنوز به زمین نرسیده، حوریان بهشتی به استقبال او می‌شتابند و نعمات بزرگ معنوی و مادی که خدا جهت وی فراهم ساخته است، برای وی شرح می‌دهند و هنگامی که به روی زمین قرار می‌گیرد، زمین می‌گوید: «آفرین بر روح پاکیزه‌ای که از بدن پاکیزه عروج می‌کند. بشارت باد بر تو. چیزی که نه چشمی آن را دیده است و نه گوشی آن را شنیده است و نه از قلبی خطور کرده است، مخصوصت و انتظار تو را می‌کشد.» (طبرسی، ۱۳۶۰:ش:۴/۳۴۱) و رسول گرامی اسلام فرمودند: نیروهای رزمنده هنگامی که تصمیم به شرکت در جنگ می‌گیرند، خداوند مصونیت آنها را از آتش تضمین می‌کند. و چون آماده جنگ شوند،

فرشتگان به وجود آنها افتخار می کنند. هنگامی که با خانواده خود وداع می کنند ماهی ها و خانه ها گریه می کنند و از گناهان خود خارج می شوند همان گونه که مار از پوست خود خارج می شود. خداوند چهار هزار فرشته را بر آنها می گمارد تا از جلو و پشت سر آنان را محافظت نمایند. کار نیکی انجام نمی دهند مگر اینکه مضاعف شود. در مقابل هر روز در جبهه ثوابی برابر عبادت هزار مرد عابد... برای ایشان می نویسند. چون با دشمن روبه رو می شوند قلم همه اهل دنیا از درک ثواب آنها عاجز است. و چون به مبارزه با دشمن می ایستند و تیرها را آماده نشانه رفتن به دشمن می کنند و با یکدیگر درآویزند فرشتگان بال های خود را بر سر آنها می گسترانند و برای پیروزی و ثابت قدمی آنها دعا می کنند. هنگام ضرب و زخم، همسر بهشتی و نعمت های الهی بر او فرود می آید. مرحبا به روح پاکی که از بدنی پاک و مطهر خارج شد، بشارت باد بر تو کرامت ها و نعمت هایی که هیچ چشمی ندیده و هیچ گوشی نشنیده است و بر قلب هیچ کسی خطور نکرده است. (انصاری، ۱۳۷۱ش: ۲۴۸/۲ - ۲۴۹). در روایات آمده است که شهید، هفت ویژگی اعطایی از جانب خداوند دارد: اولین قطره ی خونش، موجب آمرزش گناهانش می گردد. سر در دامن حورالعین می نهد. به لباس های بهشتی آراسته می گردد. معطر به خوش بوترین عطرها می شود. جایگاه خود را در بهشت مشاهده می کند. اجازه ی سیر و گردش در تمام بهشت به او داده می شود. پرده ها کنار رفته و به وجه خدا نظاره می کند. امام صادق (ق) فرمود: به خدا سوگند آنها شیعیان ما هستند و به سوی کرامت از جانب خداوند می روند و به برادران مؤمنشان در دنیا که هنوز به آنها ملحق نشده اند مژده می دهند که ترسی و غمی برای آنها نیست. (قمی، ۱۴۰۴ق: ۱/ ۲۰)

جمع بندی:

منظور از حیات و زندگی در اینجا همان حیات و زندگی برزخی است که ارواح در عالم پس از مرگ دارند، نه زندگی جسمانی و مادی، گرچه زندگی برزخی، اختصاصی به شهیدان ندارد، بسیاری دیگر از مردم نیز دارای حیات برزخی هستند. ولی از آن جا که حیات شهیدان یک حیات فوق العاده عالی و آمیخته با انواع نعمتهای معنوی است- و بعلاوه موضوع سخن، در آیه آنها هستند- تنها نام از آنها برده شده است. آنها بقدری غرق مواهب حیات معنوی هستند که گویا زندگی سایر برزخیان در مقابل آنها چیزی نیست..

ثمره مجاهدت در راه خدا: (اخروی)

شرح عنوان:

هرکس در راه خدا یعنی به جهت کسب خشنودی خدا مهاجرت کند، و به این منظور از خانه و کاشانه اش چشم بپوشد که هم از نظر اعتقادی و هم از نظر عملی پای بند به دین خدا باشد، خواهد دید که در زمین، نقاط بسیاری برای زندگی وجود دارد. هر نقطه ای را که موانع نمی گذارد او در آن نقطه دین خدا را اقامه کند، می توان با مهاجرت به نقطه ای دیگر این موانع را پشت سر گذاشت. مقام مهاجران در اسلام مقام فوق العاده پر ارجی است. هم خود پیامبر اسلام (ص) و هم مسلمانان بعد، همگی برای مهاجران احترام خاصی قائل بودند؛ چراکه آنها برای گسترش دعوت اسلام، به تمام زندگی خویش، پشت پا زدند و عده ای نیز جان خود را به خطر انداختند.

آیه شریفه:

(فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَ أُوذُوا فِي سَبِيلِي وَ قَاتَلُوا وَ قُتِلُوا لَأَكْفِرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ لَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ) (آل عمران: ۱۹۵) آنها که در راه خدا هجرت کردند، و از خانه های خود

بیرون رانده شدند و در راه من آزار دیدند، و جنگ کردند و کشته شدند، به یقین گناهانشان را می‌بخشم؛ و آنها را در باغهای بهشتی، که از زیر درختانش نهرها جاری است، وارد می‌کنم. این پاداشی است از طرف خداوند؛ و بهترین پاداشها نزد پروردگار است.

بررسی و توضیح:

مقصود از این نوع مهاجرت، همان تصفیه روح و روان، از آلودگی است که به وسیله توبه و سیر و سلوک شرعی انجام می‌گیرد البته باید توجه کرد که پذیرش این نوع مهاجرت نباید به معنی نفی آن مهاجرت معروف باشد که انسان‌های با ایمان، خانه و زندگی را برای خدا ترک می‌کنند، زیرا چه بسا برخی فکر می‌کنند که اگر هدف از مهاجرت جسمانی، خدا است ما این کار را از طریق سیر و سلوک و تدبیر و تفکر انجام می‌دهیم، شهدا اولین کسانی‌اند که وارد بهشت می‌شوند و همه به مقام شهیدان غبطه می‌خورند شیخ مفید، شهادت را مقامی والا می‌داند که آنکه در راه خدا صبر و مقاومتی کند تا آن حد که خورش ریخته شود، روز قیامت از امنای والا مرتبه الهی محسوب می‌شود. نظر به وجه الله، از خصوصیات شهید است و این نتیجه پاک کردن نفس از تمایلات دنیایی و رسیدن به خلود و قداست کامل در سایه شهادت است پیامبر خدا K فرمودند: *یشفع الشهید فی سبعین انسانا من اهل بیته: شفاعت شهید درباره هفتاد نفر از خانواده‌اش پذیرفته می‌شود* (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ش: ۲۵۸/۲۵) *عن الصادق (ع): عن آبائه عن رسول الله K: ثَلَاثَةٌ يَشْفَعُونَ إِلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْأَنْبِيَاءُ، ثُمَّ الْعُلَمَاءُ، ثُمَّ الشُّهَدَاءُ؛* امام صادق (ع) از پدران خود از پیامبر اکرم نقل فرمودند: سه گروهند که روز قیامت شفاعت می‌کنند و شفاعت آنها مورد پذیرش خداوند قرار می‌گیرد، انبیاء و علماء و شهداء (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۱۴/۹۷). شهید اولین کسی است که وارد بهشت می‌شود. پیامبر اکرم K: اول من یدخل الجنة الشهيد «اولین کسی که وارد بهشت می‌شود، شهید است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۳۹۳/۶۶) خداوند متعهد شده است که شهید در بهشت است. «خداوند جان و مال اهل ایمان را به بهای بهشت خریداری کرده، آنها در راه خدا جهاد می‌کنند که دشمنان دین را به قتل برسانند و یا خود کشته شوند. این وعده قطعی است برای خدا و عهده‌ای است که در تورات و انجیل و قرآن یاد فرموده و از خدا باوفاتر به عهد کیست؟ شما در این معامله به خود بشارت دهید که این معاهده با خدا به حقیقت سعادت و پیروزی بزرگ است». (توبه: ۱۱)

جمع بندی:

شهادت شهید به طور یقین بسیار پرارزش‌تر و مؤثرتر از حیات اوست. «شاهد» از اوصاف خداوند است و زمانی که کسی به آن درجه از خلوص برسد که به مقام شهادت نایل آید او مخلوقی است ملحق شده به خالق و عادی است و از (ونفخت فیہ من روحی). شهادت نه یک مردن، که یک انتخاب است: (ولا تقولوا لمن یقتل فی سبیل الله. اموات بل احياء و لكن لا تشعرون). هر کسی را که در راه خدا کشته و شهید شد، مرده نپندارید؛ بلکه او زنده جاوید است ولیکن شما این حقیقت را در نخواهید یافت. شهید همواره زنده است و مرگ او در واقع انتقال از حیات جاری در سطح طبیعت به حیات پشت پرده آن می‌باشد

اشتراکات و افتراقات:

باتوجه به روایات وارده در هر دو صحبت از روزی و نعمت و لطف خداست اما مدت رزق برزخی کوتاه و مدت دار است یعنی تاپایان برزخ ولی پاداش اخروی از وسعت بیشتری برخوردار است و کاملتر است و تا ابد ادامه دارد و همیشگی است.

مشمولین نعمت:

انبیاء، ائمه معصومین، شهداء

نتایج پژوهش:

در این مقاله به بررسی نعمت‌ها در برزخ و آخرت پرداخته شد و آنها را در دو بعد جسمانی و روحانی تقسیم نموده و مورد بررسی قرار دادیم.

۱- سطح نعمت‌ها در عالم برزخ نسبت به عالم آخرت پایین تر است و این نتیجه در بررسی نمونه‌ها حاصل گردید.

۲- با تأملی در آیات و روایات به این نتیجه رسیدیم که نعمت‌ها یا عذاب‌ها در عالم برزخ و آخرت بازتاب اعمال ما در این دنیاست و تحیات و درود و رفتار نیک فرشتگان در عالم پس از مرگ که تا ورود به بهشت و رضوان خدا ادامه دارد و جاوید است حاصل اعمال نیکوکاران در دنیا است. (بخش دوم)

۳- نعمات مورد بررسی و مقایسه قرار گرفت و کاربردهای قرآنی با الهام گرفتن از آیات در عنوان جدیدی به صورت منظم دسته بندی شد.

۴- با بررسی تطبیقی میان آیات و روایات تفسیری مشمولین انواع نعمت بیان گردید، از نگاه نگارنده آن چه که باید مورد بررسی قرار داده می‌شد محقق شد و با توجه به پژوهش در سطح مقاله باید ارائه می‌گردید، دور از هرگونه زیاده‌گویی و پراکندگی مطرح شد و نموداری از صاحبان نعمت الهی با توجه به روایات ترسیم گردید که امیداست مورد رضایت خداوند قرار گیرد. (بخش سوم)

منابع

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله، شرح نهج البلاغه لابن ابی الحدید، تحقیق، ابرهیم محمد ابوالفضل، قم، مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، ۱۴۰۴ق
۲. ابن ابی زینب، محمد بن ابراهیم، الغیبه للنعمانی، تحقیق غفاری، علی اکبر، تهران، انتشارات نشر صدوق، ۱۳۹۷ق
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، الأملی للصدوق، تهران، انتشارات کتابچی، ۱۳۷۶ش
۴. ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، تحقیق هارون، عبدالسلام محمد، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ق
۵. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، لبنان، دارالفکر للطابعه و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ق
۶. انصاری، عبدالله بن محمد، کشف الاسرار و عده الابرار، تحقیق میبدی، احمد بن محمد، تهران، ناشر امیرکبیر، ۱۳۷۱ش
۷. بحرانی، هاشم بن سلیمان، البرهان فی تفسیر القرآن، قم، انتشارات مؤسسه البعثه، قسم الدراسات الاسلامیه، ۱۳۷۴ش
۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق داوودی، صفوان عدنان، بیروت، دارالشامیه، ۱۴۱۲ق
۹. طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۷ق
۱۰. طبرسی، احمد بن علی، الاحتیاج علی اهل اللجاج (للمطربسی)، تحقیق خرسان، محمد باقر، مشهد، انتشارات نشر مرتضی، ۱۴۰۳ق

۱۱. طبرسی، فضل بن حسن، مترجمان، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات فراهانی، ۱۳۶۰ش
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش
۱۳. طوسی، محمد بن حسن، الأمالی، تحقیق مؤسسه البعثه، قم، انتشارات دارالثقافه، ۱۴۱۴ق
۱۴. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، تحقیق عاملی، احمد حبیب، بیروت، انتشارات داراحیاء التراث العربی، بیتا
۱۵. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، تحقیق مخزومی، مهدی، سامرائی، ابراهیم، قم، مؤسسه انتشارات هجرت، ۱۴۰۹ق
۱۶. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، الوافی، اصفهان، انتشارات امام امیرالمؤمنین علی، ۱۴۰۶ق
۱۷. قرآن کریم
۱۸. قرشی بنابی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامی، ۱۴۱۲ق
۱۹. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، تحقیق موسوی جزائری، طیب، قم، انتشارات دارالکتب، ۱۴۰۴ق
۲۰. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، تحقیق دارالحديث، قم، انتشارات دارالحديث، ۱۴۲۹ق
۲۱. کوفی، فرات بن ابراهیم، تفسیر فرات کوفی، تحقیق کاظم، محمد، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۱۰ق
۲۲. کوفی اهوازی، حسین بن سعید، الزهد، تحقیق عرفانیان یزدی، غلامرضا، قم، انتشارات المطبعه العلمیه، ۱۴۰۲ق
۲۳. گیلانی، عبدالرزاق، شرح مصباح الشریعه شهید ثانی زین الدین بن علی، تهران، پیام حق، ۱۳۷۷ش
۲۴. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، بیروت، انتشارات داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق
۲۵. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، جمعی از نویسندگان، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۰ش
۲۶. نصیری، علی، آشنایی با علوم حدیث، قم، انتشارات حوزه علمیه قم، بیتا